



## نقش و ارزش اسناد کتبی و الکترونیکی در نظام حقوقی ایران

جعفر جمالی\*  
افشین رزاقی\*\*

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۹/۲۳ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۴/۲/۱۶

### چکیده

یکی از ادله مهم اثبات دعاوی در نظام‌های حقوقی سند است. در خصوص سند تعاریف گوناگونی در علوم مختلف ارائه شده است و به عبارت دیگر این مفهوم از منظر علوم مختلف مورد توجه قرار گرفته است. در علم حقوق نیز مفهوم سنتی از سند در ماده ۱۲۸۴ ق.م.ت.ع تعریف شده است که براساس آن سند به معنای هر نوشته‌ای است که در مقام دعوا یا دفاع قابل استناد باشد. این مفهوم در مورد اسناد کتبی کاملاً صحیح است. اما با رشد و گسترش فناوری ارتباطات و گسترش تجارت الکترونیکی و مبادلات و قراردادهای اینترنتی، مفهوم اسناد اینترنتی به صورت یکی از پدیده‌های نوین در ادله اثبات دعوی مطرح گردید. بررسی اسناد به ویژه اسناد الکترونیکی در نظام ادله اثبات ایران از موضوعات مهم در علم حقوق است. به ویژه با تصویب قانون تجارت الکترونیکی و موضع‌گیری این قانون، طرح این مباحث اهمیت دو چندان دارد.

نقش ارزش اثباتی و دلیل‌کارایی آن در ایجاد اطمینان نزد قاضی دادگاه است البته می‌توان گفت منظور از ارزش اثباتی موارد خاص می‌باشد که مقنن اثبات برخی دعاوی را فقط از طریق برخی دلایل امکان‌پذیر دانسته است که در مورد اسناد رسمی بوسیله سند رسمی با تعریف قانونی در مورد سرقفلی با پرداخت حق سرقفلی و درج در قرارداد و ایجاد حق در مورد سهم‌الشرکه وجود ورقه سهام با لحاظ شرایط قانونی و نوع سهم می‌باشد.

اسناد الکترونیکی موصوف به داده پیام مطمئن که در واقع سند رسمی تلقی و داده پیام عادی که سند عادی تلقی می‌شود.

### کلید واژه‌ها

ادله اثبات دعوی، سند کتبی، سند الکترونیکی، تجارت الکترونیکی، قانون تجارت الکترونیکی

\*. دکترای حقوق خصوصی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد الکترونیکی، تهران، ایران jafar.jamali@gmail.com

\*\* . دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد الکترونیکی، تهران، ایران

## مقدمه

در نظام‌های حقوقی، برای اثبات حق در مرحله دعوی، یک سری از ادله مورد نظر قانون‌گذار قرار گرفته‌اند. این معنا منظور از ادله اثبات دعوی، وسایلی هستند که از طریق آنها می‌توان ثبوت حق را اثبات کرد. فایده اصلی ادله اثبات دعوی در آن است که در صورتی که حق در واقع امر و در مرحله ثبوت موجود باشد اما نتوان آن را با ادله اثبات کرد، حق ثبوت یافته نمی‌تواند اجرا شود. بنابراین ادله اثبات دعوی و نظام حاکم بر آنها اهمیت زیادی در دعاوی مطروحه در نظام حقوقی دارد. در مورد ادله اثبات دعوی نظام‌های حقوقی مختلف در کشورها وجود دارد: نظام ادله قانونی و نظام ادله اخلاقی و نظام ادله مختلط. از حیث رسیدگی به دعاوی و نحوه تحصیل دلیل به دو دسته تقسیم می‌شوند: نظام‌های اتهامی و نظام‌های تفتیشی. در نوع اول این نظام‌ها، دادرس در پی فحص دلیل بر نمی‌آید و تنها به دلایلی که پیشتر در قانون آمده بسنده می‌کند. اما در نظام تفتیشی دادرس می‌تواند به هر نوع دلیلی استناد کند. بر این اساس نظام ادله نیز به سه دسته نظام ادله قانونی؛ نظام ادله اخلاقی و نظام ادله مختلط تقسیم می‌شوند. در سیستم دلایل قانونی، مقنن ادله و حدود اعتبار هر کدام را مشخص می‌کند و دادرس را ملزم به قبول این دلایل می‌کند هر چند که وی اقتناع وجدانی پیدا نکرده باشد. در این سیستم فقط همان دلایل شمارش شده قابل استناد است نه دلیل دیگری. اما اگر مفهوم دلیل بهره گرفتن از هر چیزی باشد که باعث علم و یقین به واقعیت امر می‌شود به سیستم ادله اخلاقی توجه کرده‌ایم. در نظام مختلط آیین دادرسی، در برخی موارد نظام دلایل قانونی مورد اتباع قرار می‌گیرد و در برخی دیگر از ادله آزاد تبعیت می‌شود. این تئوری می‌کوشد که میان اثبات آزاد و اثبات قانونی سازگاری ایجاد کند و به قاضی اختیارات زیادی برای وصول به حقیقت داده شده است. (ذوالفقاری، ۱۳۹۱، ص ۳۴). تعیین نظام حقوقی کشور ما از حیث معیار تقسیم‌بندی بالا اهمیت دارد چرا که هرگاه نظام حقوقی حاکم بر ادله را نظام قانونی بدانیم، قاضی در تحصیل دلیل از آزادی عمل برخوردار خواهد بود. به‌ویژه به‌نظر می‌رسد با وجود طرح بحث اسناد الکترونیکی تعیین نظام حاکم بر ادله اهمیت دوچندانی می‌یابد.

یکی از ادله اثبات دعوی که توسط مقنن در قانون مدنی مورد شناسایی قرار گرفته است، دلیل سند می‌باشد. ماده ۱۲۸۶ اسناد را به دو نوع رسمی و عادی تقسیم کرده است و در مواد بعدی برای هر یک از این اسناد، ارزش اثباتی متفاوتی قائل شده است. اسناد الکترونیکی نیز یکی از ادله جدید در نظام‌های حقوقی هستند که امروزه اهمیت وافری در زمینه تجارت الکترونیکی یافته‌اند. در مورد این اسناد چالش‌های حقوقی زیادی وجود دارد اما امروزه دیگر پذیرش بی‌چون و چرای این اسناد مورد قبول حقوقدانان است. اسناد الکترونیکی اسنادی است که به روش رایانه‌ای تولید، منتقل و نگهداری شده‌اند. این گونه سندها، ممکن است از آغاز به شیوه الکترونیکی ایجاد شده باشند و یا بعداً از شکل اصلی خود به فرم الکترونیکی در آمده باشند مانند اسکن از پرونده‌های کاغذی. (زرین کلکی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۳). در تعریفی دیگر اسناد الکترونیکی چنین تعریف می‌شود:

اسناد الکترونیکی اسنادی هستند که به روش یارانه‌ای تولید، منتقل و نگهداری شده‌اند. آنها ممکن است به شیوه الکترونیکی تولید شده و یا از شکل اصلی خود به شکل الکترونیکی درآمده باشند. (صدرزاده، ۱۳۶۹، ص ۶۱). در کشور ما با تصویب قانون تجارت الکترونیکی در سال ۱۳۸۳، اسناد الکترونیکی جنبه قانونی یافت. بر این اساس شناسایی جایگاه اسناد کتبی و الکترونیکی در نظام حقوقی کشور ما از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این پژوهش به بررسی این امر مهم می‌پردازیم.

## ۱. مبانی نظری

در این قسمت به تعریف مفاهیم اصلی این پژوهش می‌پردازیم.

### ۱-۱. سند

سند واژه‌ای دخیل از زبان عربی است. به‌طور خلاصه می‌توان گفت که در زبان عربی واژه‌السند به معانی زیر به کار می‌رود:

«آن قسمت از کوه که در مقابل شخص قرار می‌گیرد و از دامنه کوه بلندتر باشد. بالش، تکیه گاه، گونه‌ای جامه خطدار یمنی، هر تعهد قانونی که بر قراردادی مشترک متکی باشد، سند و تعهدنامه. (عزیزی، ۱۳۹۰، ص ۱۵۱). در لغت نامه دهخدا در برابر واژه سند معانی زیر مشاهده می‌شود:

«تکیه گاه، آنچه پشت به وی گذارند، بالش، تکیه، آن چه پشت به او دهند، تکیه، مسند، بلندی چیزی، جای بلند در بیابان، کوه، روی کوه، در نزد اهل حدیث عبارت از طریق باشد و جمله کسانی باشند که روایت کنند و طریق اخبار و روایات را از آن جهت سند گویند که اعتماد علما در صحت و ضعف حدیث به آن است. آن که از وی حدیث بردارند، آن چه بدان اعتماد کنند، معتمد، مستند، حجت، قبض، نوشته، تمسک. (دهخدا، ۱۳۷۳، ص ۱۲۳۲). از دیدگاه حقوقی سند به معنای نوشته‌ای که ادعای کسی را نسبت به چیزی یا جایی به‌طور رسمی تایید می‌کند مانند ادعای مالکیت و ... و یا آنچه بتوان به وسیله آن ادعایی را اثبات یا رد کرد. (انوری، ۱۳۸۱، ص ۴۲۶۱). سند معمولاً در اعمال حقوقی مانند عقود و ایقاعات از قبیل بیع، اجاره، نکاح، طلاق، فسخ و رجوع نوشته می‌شود اما ممکن است در اعمال مادی و وقایع حقوقی نیز نوشته شود همان‌گونه که تولد و وفات در اسناد سجلی وسیله ادارات ثبت احوال نوشته می‌شود. در هر حال، نوشته را علی‌القاعده در صورتی می‌توان به مفهوم اصطلاحی سند دانست که از جمله دارای امضاء، اثر انگشت و یا مهر شخصی باشد که سند به او نسبت داده می‌شود. (محسنی، ۱۳۹۱، ص ۳۱). پس در مورد سند می‌توان گفت ویژگی مکتوب بودن و قابلیت انتساب از ویژگی‌های ذاتی سند محسوب می‌شود و چیزی که مکتوب نیست نمی‌تواند سند باشد.

### ۱-۲. سند رسمی

اسنادی که در اداره ثبت اسناد و املاک یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مأمورین رسمی در حدود

صلاحیت آنها و برطبق مقررات قانونی تنظیم شده باشند، رسمی است. از این تعریف برای (ماده ۱۲۷۸ ق.م) معلوم می‌شود قانون برای سند رسمی سه شرط اساسی قائل شده‌است:  
۱- تنظیم سند نزد مأمور رسمی؛ ۲- صلاحیت مأمور در تنظیم سند؛ ۳- رعایت نمودن مقررات مربوط به تنظیم سند. (دکتر کاتوزیان)

### ۱-۳. سند عادی

هر نوشته‌ای که در مقام دفاع یا دعوا قابلیت استناد داشته باشد و در عنوان سند رسمی قرار نگیرد، سند عادی است. سند عادی معمولاً به وسیله افراد تنظیم می‌شود و تابع تشریفات خاصی نیست. (مدنی: ۱۳۸۴، ص ۱۱۲). تمامی اسناد عادی در روابط طرفین معتبر است به شرط آن که: نخست بر خلاف قانون نباشد و دوم مخالف نظم عمومی و اخلاق حسنه نباشند. لذا مفاد و محتوای این اسناد نسبت به طرفین موثر است. (حیاتی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۷). جز در پاره‌ای موارد استثنایی تنظیم سند عادی هیچ تشریفاتی ندارد. اشخاص می‌توانند سند را به هر زبان و با هر وسیله که مایل هستند تنظیم کنند. متنها باید دانست که در بیشتر اسناد عادی امضاء رکن اصلی آن است. (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ص ۱۱۲)

### ۱-۴. اسناد الکترونیکی

قانون تجارت الکترونیکی ایران، تعریفی از اسناد الکترونیکی ارائه نمی‌دهد و تنها در بند الف ماده ۲ در تعریف داده پیام، چنین مقرر می‌دارد: «هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری یا فناوری جدید اطلاعات، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود. این نکته در خور یادآوری است که قانون تجارت الکترونیکی همواره از ایمنی و اطمینان سامانه‌های اطلاعاتی و رایانه‌ای سخن به میان می‌آورد. در مجموع می‌توان اسناد الکترونیکی را مدارکی خواند که اغلب ویژگی - های اسناد سنتی را حفظ کرده‌اند و با عنوانی مشخص و منظم و به صورت الکترونیکی تولید، نگهداری و توزیع می‌شوند و علاوه بر آن قابلیت‌های جستجو، بازیابی، بازیابی و چاپ اطلاعات را به شکلی صحیح، سریع و دقیق به دست کاربران متعدد دارند. (صادقیان، ۱۳۸۶، ص ۲۸). اسناد الکترونیکی اسنادی هستند که به روش یارانه‌ای تولید، منتقل و نگهداری شده‌اند. آنها ممکن است به شیوه الکترونیکی تولید شده و یا از شکل اصلی خود به شکل الکترونیکی درآمده باشند. (صدر زاده، ۱۳۶۹، ص ۶۱). اسناد الکترونیکی اسنادی است که به روش رایانه‌ای تولید، منتقل و نگهداری شده‌اند. (شیروی و همکار، ۱۳۸۷، ص ۱۴). با توجه به تعاریف مزبور در بالا در خصوص اسناد الکترونیکی می‌توان مهم ترین ویژگی آنها را خاصیت غیرمادی آنها دانست به صورتی که مانند اسناد کتبی به صورت مستقیم قابلیت رویت ندارند اما از طرق دیگر می‌توان آنها را به شکل اسناد کتبی درآورد.

## ۲. ارزش اثباتی اسناد

منظور از ارزش اثباتی اسناد، توانایی ایجاد اقناع در نزد قاضی است. به عبارت دیگر منظور آن است که مقنن چه میزان از ارزش و اعتبار را برای اسناد در نظر گرفته است. این بحث به‌ویژه در مورد اسناد الکترونیکی به لحاظ نوپا بودن آنها اهمیت دارد.

### ۲-۱. ارزش اثباتی اسناد کتبی

منظور از توان اثباتی سند رسمی تاثیر قانونی آن در ایجاد اطمینان در دادرسی می‌باشد مبنی بر درستی ادعای شخصی که به آن استناد می‌نماید. (شمس، ۱۳۹۰، ص ۱۳۲). در برخی دیگر از موارد نیز مقنن اثبات برخی دعاوی و حقوق را از طریق سند کتبی امکان‌پذیر می‌داند. در ادامه به احصای این موارد می‌پردازیم.

### ۲-۱-۱. انتقال سرقفلی

در تجارت امروز کاردانی و سرمایه تاجر و نوع کاری که انجام می‌دهد بیش از خصوصیت‌های اخلاقی او اهمیت دارد. ممکن است مشتریان تجارت خانه‌ای صاحب آن را نشناسند ولی به دلیل اعتماد به نام تجارتهای مایل باشند که از موسسه استفاده کنند. بر این مبنا این فکر ایجاد شد که حقی را که تاجر بر مشتریان خود دارد باید در زمره حقوق مالی به حساب آورد. حقی که تاجر بتواند در آن تصرف کند و به دیگران انتقال دهد. (کاتوزیان، ۱۳۹۱: ۲۲۳)

سرقفلی در مفهوم فقهی و حقوقی همان وجهی است که مالک در ابتدای اجاره و جدا از مال الاجاره از مستاجر می‌گیرد تا محل خالی را به او اجاره دهد. دکتر لنگرودی نیز پولی را که مستاجر اول به مالک می‌دهد و یا مستاجر ثانی به مستاجر سابق در موقع انتقال اجاره می‌دهد سرقفلی می‌نامند. (عبدی پورفرد، ۱۳۸۴، ص ۹۴) نویسندگان حقوقی حق سرقفلی را مشروع و قانونی می‌دانند و آن را قابل خرید و فروش می‌دانند. (حسینقلی، ۱۳۳۵، ص ۱۲) حق کسب پیشه یا تجارت در اثر تداوم فعالیت تجاری یا کسب یا پیشه در انجام آن که منجر به شهرت تجاری و ازدیاد مشتریان برای واحد شغلی مزبور می‌شود، ایجاد می‌گردد. (عباسی داکانی، ۱۳۸۹، ص ۹۱) ماده ۶ قانون روابط موجر و مستاجر مصوب ۱۳۷۶ چنین بیان می‌کند: «هرگاه مالک، ملک تجاری خود را به اجاره واگذار نماید می‌تواند مبلغی را تحت عنوان سرقفلی از مستاجر دریافت نماید. همچنین مستاجر می‌تواند در اثنای مدت اجاره برای واگذاری حق خود مبلغی را از موجر یا مستاجر دیگر به عنوان سرقفلی دریافت کند مگر آن که در ضمن عقد اجاره حق انتقال به غیر از وی سلب شده باشد.»

طبق مقررات قانون مدنی مربوط به عقد اجاره، مستاجر در طول مدت اجاره، مالک منافع عین مستاجره است و مانند هر مالکی حق دارد منافع متعلق به خود را به غیر منتقل کند و نیازی به کسب رضایت از مالک مورد اجاره ندارد مگر این که در عقد اجاره به عنوان شرط ضمن‌العقد به صراحت از انتقال مورد

اجاره به غیر منع شده باشد. این انتقال باید از طریق سند صورت گیرد تا به رسمیت شناخته شود. در صورتی که در سند عادی یا رسمی اجاره، حق انتقال عین مستاجر بدون محدودیت زمانی و به طور مطلق به مستاجر تفویض شده باشد در واقع، وجهی که موجب بابت انعقاد این عقد از مستاجر دریافت نموده شامل بهای حق کسب پیشه یا تجارت و نیز شامل بهای امتیازاتی است که به مستاجر واگذار و به او حق انتقال مورد اجاره به غیر به طور مطلق داده شده است و مستاجر به موجب این شرط حق دارد بدون رضایت مالک بعدی و بدون پرداخت وجهی مورد اجاره را به غیر منتقل کند. دفاتر اسناد رسمی نیز با ملاحظه شرط مزبور در سند رسمی اجاره تا زمانی که اجاره نامه به قوت خود باقی است موظفند سند انتقال مورد اجاره را بدون نیاز به موافقت مالک به غیر منتقل نمایند. بدیهی است در صورت امتناع از این تکلیف سردفتر متخلف محسوب می شود.

### ۲-۱-۲. انتقال حق کسب و پیشه و تجارت

قانون روابط مالک و مستاجر سال ۱۳۵۶ مقتضی ایجاد حق ویژه‌ای برای مستاجر اماکن تجاری و کسبی است که پس از خاتمه مدت بقای مستاجر در مورد اجاره مجاز تلقی می شود. چنین تجویزی با حقوق مالکین منافات دارد و در راستای تمایلات آنان نیست.

براساس ماده ۱۹ این قانون، در صورتی که مستاجر محل کسب یا پیشه یا تجارت به موجب اجاره نامه، حق انتقال به غیر داشته باشد، می تواند برای همان شغل یا مشابه آن، منافع مورد اجاره را با سند رسمی به دیگری انتقال دهد. براساس قانون نیز در صورتی که مستاجر محل کسب، پیشه و تجارت به موجب اجاره نامه، حق انتقال به غیر داشته باشد، می تواند برای همان شغل یا مشابه آن منافع مورد اجاره را با سند رسمی به دیگری انتقال دهد. هرگاه در اجاره نامه حق انتقال به غیر سلب شده باشد و یا اجاره نامه‌ای در بین نبوده و مالک راضی به انتقال به غیر نباشد باید در مقابل تخلیه مورد اجاره، حق کسب یا پیشه یا تجارت مستاجر را بپردازد والا مستاجر می تواند برای تنظیم سند انتقال در دفترخانه تنظیم کننده سند اجاره نامه سابق یا دفترخانه نزدیک ملک صادر و رونوشت آن را به دفترخانه مربوط ارسال کند و مراتب را به موجر اعلام کند. مستاجر جدید از هر حیث نسبت به تمام شرایط اجاره قائم مقام مستاجر سابق خواهد بود. هرگاه ظرف شش ماه از تاریخ حکم ابلاغ قطعی منافع مورد اجاره با سند رسمی به مستاجر جدید انتقال داده نشود، حکم مزبور ملغی الاثر خواهد بود.

### ۲-۱-۳. انتقال سهم‌الشرکه در شرکت‌های با مسئولیت محدود

یکی از انواع شرکت‌های تجاری براساس قانون تجارت شرکت با مسئولیت محدود می باشد. انتقال سهم-الشرکه در شرکت با مسئولیت محدود تابع رژیم حقوقی ویژه‌ای است که هم با شرکت‌های اشخاص و هم با شرکت‌های سهامی تفاوت دارد. به موجب ماده ۱۰۳ قانون تجارت: «انتقال سهم‌الشرکه به عمل

نخواهد آمد مگر به موجب سند رسمی» چرا قانون‌گذار در مورد انتقال سهم‌الشرکه شریک در شرکت با مسئولیت محدود تاکید کرده است که این انتقال باید به موجب سند رسمی باشد؟ این نکته مسلم است که قانون‌گذار حق داشته احراز انتقال سهم‌الشرکه را به طور کتبی مطالبه کند زیرا حقی که انتقال می‌یابد در واقع یک طلب است نه یک عین معین. بنابراین، برای آن که شرکت و شرکای دیگر بتوانند به این انتقال اعتماد پیدا کنند و در مورد آن تصمیم بگیرند لازم است که این انتقال به شکل قراردادی کتبی بین انتقال‌دهنده و انتقال‌گیرنده باشد. اما این که مقنن خواسته انتقال سهم‌الشرکه به موجب سند رسمی باشد قابل درک نیست. مسئله‌ای که مطرح می‌شود این است که آیا قانون‌گذار که انتقال سهم‌الشرکه در شرکت با مسئولیت محدود را به صورتی که در ماده ۱۰۳ آمده مقرر کرده است، خواسته است صحت انتقال را منوط به تنظیم سند رسمی کند. به نظر می‌رسد تنظیم سند رسمی انتقال از شرایط اساسی صحت انتقال است درست مانند شرایط ماهوی مندرج در ماده ۱۹۰ قانون مدنی. در واقع ماده ۱۰۳، انتقال سهم‌الشرکه را محقق نمی‌داند مگر پس از تنظیم سند رسمی. (اسکینی، ۱۳۸۸، ص ۲۵۵)

#### ۲-۱-۴. انتقال املاک ثبت شده

از نظر قانونگذار ایران: «همین که ملکی مطابق قانون در دفتر املاک به ثبت رسیده دولت فقط کسی را که ملک به اسم او ثبت شده و یا کسی که ملک مزبور به او منتقل گردیده و این انتقال نیز در دفتر املاک به ثبت رسیده یا این که ملک مزبور از مالک رسمی از طریق ارث به او رسیده باشد باید مالک شناخت. (ماده ۲۲ ق.ت) در ماده ۴۳ چنین آمده است: «هر گاه انتقال به موجب سند عادی بوده و انتقال دهنده معامله خود را به اداره ثبت اطلاع نداد، چنانچه مدت اعتراض باقی است، منتقل‌الیه مطابق مقررات عرض حال می‌دهد و چنانچه مدت منقضی شده، منتقل‌الیه می‌تواند به وسیله اظهارنامه به انتقال دهنده اخطار نماید، هرگاه مشارالیه معامله را ظرف مدت ۱۰ روز از تاریخ اخطار به تصدیق نمود ملک به نام انتقال‌گیرنده ثبت و الا ملک به نام انتقال‌دهنده ثبت و انتقال‌گیرنده به موجب ماده ۱۰۵ و ۱۱۴ می‌تواند انتقال دهنده را تعقیب نماید.» (ماده ۴۳ ق.ت) با توجه به این شرایط می‌توان گفت، با توجه به ماده ۱۰۵ و ۱۱۴ در صورتی که انتقال با سند عادی باشد، و تشریفات مقرر در این ماده رعایت نشود، انتقال دهنده مرتکب جرم کلاهبرداری شده است. در واقع انتقال با سند رسمی موجب اطمینان خاطر بیشتری برای طرفین خواهد شد.

#### ۲-۱-۵. استفاده از تسهیلات قانون روابط موجر و مستاجر مصوب ۱۳۷۶

براساس ماده ۱ قانون روابط موجر و مستاجر مصوب ۱۳۷۶: «از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون اجاره کلیه اماکن اعم از مسکونی، تجاری، محل کسب و پیشه، اماکن آموزشی، خوابگاه‌های دانشجویی و ساختمان‌های دولتی و نظایر آن که با قرارداد رسمی یا عادی منعقد می‌شود تابع مقررات قانون مدنی و

مقررات مندرج در این قانون و شرایط مقرر بین موجر و مستاجر خواهد بود.» در این قانون تصریح شده که سند اجاره باید در قالب سند رسمی یا عادی باشد. قراردادهایی که به طور شفاهی منعقد شده باشند نیز از شمول مقررات این قانون خارج هستند، زیرا طبق ماده ۱ اجاره مکان‌هایی که با قرارداد رسمی یا عادی منعقد شده باشد تابع این قانون است. این مطلب در ذیل بند ۳ ماده ۲ آیین نامه اجرایی قانون با این عبارت نامانوس آمده است: «نیز تصرفات بر حسب تراضی شفاهی با موجر به‌عنوان اجاره». از آنجا که طبق بیان فوق اجاره‌های غیرکتبی از شمول این قانون خارج‌اند و قانونگذار نیز تکلیف این دسته از قراردادهای اجاره را مشخص نکرده است ممکن است در این رابطه دو نظریه مطرح شود: اول این که اجاره‌های غیرکتبی نمی‌توانند از حمایت‌های مطرح شده در این قانون جدید بهره‌مند شوند ولی از حیث مقررات، تابع قانون مدنی و شرایط مقرر بین موجر و مستاجر خواهند بود. نظر دیگر این است که این نوع اجاره‌ها مشمول قانون جدید نیستند و حسب مورد تابع مقررات قبلی قانون روابط موجر و مستاجر ۱۳۵۶ یا ۱۳۶۲ خواهند بود. با توجه به این که فلسفه و هدف تنظیم قانون جدید برگشت به مقررات فقهی و قانون مدنی و اجتناب از دخالت در اجاره اشخاص خصوصی است نظریه اول بیشتر تقویت می‌شود و به دلیل این که اجاره نامه به صورت سند رسمی یا عادی نیست نمی‌تواند از حمایت‌های مقرر در این قانون جدید بهره‌مند شود. ولی ظاهر ماده یک مطابق با نظریه دوم است زیرا موضوع قانون جدید اجاره‌هایی است که پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون با سند رسمی یا عادی منعقد شده باشند. بنابراین همان‌طور که اجاره‌هایی که قبل از لازم‌الاجرا شدن این قانون منعقد شده‌اند از شمول این مقررات خارج‌اند و حسب مورد تابع مقررات خود می‌باشند. (شیروی، ۱۳۷۹، ص ۱۲)

### ۳. ارزش اثباتی اسناد الکترونیکی

در مورد ارزش اثباتی الکترونیکی باید گفت، این موضوع در مقام مقایسه با اسناد سنتی مشخص می‌شود. در مورد اسناد الکترونیکی مقنن در قانون تجارت الکترونیکی دو نوع سند را از یکدیگر تفکیک کرده است. داده پیام مطمئن و داده پیام عادی یا نامطمئن تقسیم کرده است. در مورد داده پیام مطمئن، در نگاه اول به نظر می‌رسد که نوعی تعارض میان مواد قانون تجارت الکترونیک مشاهده می‌شود. زیرا ماده ۱۵ می‌گوید: «کلیه داده پیام‌هایی که به طریق مطمئن ایجاد و نگهداری شده‌اند از حیث محتویات و امضای مندرج در آن، تعهدات طرفین یا طرفی که تعهد کرده و کلیه اشخاصی که قائم مقام قانونی آنان محسوب می‌شوند، اجرای مفاد آن و سایر آثار در حکم اسناد معتبر و قابل اعتبار در مراجع قضایی و حقوقی است. و در ماده ۱۵ چنین آمده است: «نسبت به داده پیام مطمئن سوابق الکترونیکی مطمئن و امضای الکترونیکی مطمئن انکار و تردید مسموع نیست و تنها می‌توان ادعای جعلیت به داده پیام مزبور وارد و یا ثابت نمود که داده پیام مزبور به جهاتی از جهات قانونی از اعتبار افتاده است.» از مقایسه این مواد با ماده ۱۲۹۲ ق.م که می‌گوید: «در مقابل اسناد رسمی یا اسنادی که اعتبار اسناد رسمی را دارند،



انکار و تردید مسموع نیست و طرف می‌تواند ادعای جعلیت نسبت به اسناد مزبور کند یا ثبات نماید که اسناد مزبور به جهتی از جهات قانونی از اعتبار افتاده است.» چنین استنباط می‌شود که قانون‌گذار درصدد است داده پیام و سند الکترونیکی مطمئن را به لحاظ ارزش اثباتی معادل اسناد رسمی قرار دهد هرچند صراحتاً به این مسئله اشاره نکرده و صرفاً عبارت در حکم اسناد معتبر و قابل استناد را برای این دسته از اسناد الکترونیکی استعمال کرده است که البته استعمال این عبارت با توجه به مبهم بودن آن مورد ایراد است. ظاهراً قانون‌گذار نمی‌خواسته اسناد الکترونیکی مطمئن را به لحاظ همه آثار در حکم سند رسمی به حساب آورد از این رو متن پیش‌نویس قانون را که در آن تصریح به «در حکم اسناد رسمی» شده بود، تغییر داده است. گویا قانون‌گذار تنها قصد داشته ارزش اسناد به این اسناد الکترونیکی را در محاکم بپذیرد بنابراین تصریح کرده که قابل انکار و تردید نیست. بنابراین با عنایت به تعارض بدوی ماده ۱۳ با مواد ۱۴ و ۱۵ قانون تجارت الکترونیکی از یک سو و با مقایسه مواد ۱۴ و ۱۵ و ماده ۱۲۹۲ قانون مدنی از سوی دیگر، دو سوال مطرح می‌گردد. نخست آن که اگر قانون‌گذار در ماده ۱۳ ارزش اثباتی داده پیام را به‌طور کلی به عوامل مطمئن و قابلیت اطمینان روش‌های ایمنی مورد استفاده واگذار نموده چرا بلافاصله در مواد ۱۴ و ۱۵ ارزش اثباتی داده پیام مطمئن را دقیقاً مشخص کرده است؟ دوم آن که قانون‌گذار چگونه و با چه پشتوانه قانونی ارزش اثباتی اسناد رسمی را برای داده پیام مطمئن در نظر گرفته است؟ به عبارت دیگر چگونه قانون‌گذار بدون عنایت به شرایط ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی در رابطه با سند رسمی این دو نوع سند را از حیث اعتبار معادل یکدیگر دانسته است؟ در پاسخ باید گفت هیچ یکی از این دو اشکال وارد نیست. زیرا با مقایسه ماده ۱۳ با مواد ۱۴ و ۱۵ قانون تجارت الکترونیکی می‌توان گفت: «ماده ۱۳ از بند ۲ ماده ۹ قانون نمونه تجارت الکترونیکی اقتباس شده که در خصوص ارزش اثباتی و توان اثباتی داده پیام می‌گوید: «اطلاعات موجود در داده پیام از ارزش اثباتی برخوردار است. در ارزیابی ارزش اثباتی یک داده پیام باید به قابلیت اطمینان روشی که از طریق آن داده پیام تولید، ذخیره یا ارسال شده توجه کرد. همچنین به قابلیت اطمینان روشی که طی آن تمامیت اطلاعات حفظ شده و به روشی که از طریق آن هویت ارسال‌کننده معین می‌شود و به سایر عوامل مرتبط عنایت کرد.» مطابق این ماده قانون نمونه تعیین ارزش اثباتی داده پیام و امضای الکترونیکی را دقیقاً معین نکرده و این موضوع را با توجه به اوضاع و احوال بر عهده قاضی پرونده قرار داده است. بنابراین به نظر می‌رسد برای رفع اشکال بدوی می‌توان گفت: با توجه به این که ارزش اثباتی داده پیام مطمئن در مواد ۱۴ و ۱۵ قانون تجارت الکترونیکی معین شده ولی هیچ ماده قانونی به ارزش اثباتی داده پیام عادی اشاره نکرده است. ماده ۱۳ منصرف از داده پیام مطمئن بوده و به ارزش اثباتی داده پیام ساده و امضای الکترونیکی ساده اشاره دارد. اما درباره تفاوت بودن داده پیام مطمئن و سند رسمی به لحاظ ارزش اثباتی اگرچه ممکن است اعطای چنین اثری به امضای الکترونیکی مطمئن و داده پیام مطمئن اغراق به نظر برسد اما دقت در ویژگی‌های امضای الکترونیکی مطمئن که در ماده ۱۰ قانون آمده شناسایی چنین اثری را کاملاً توجیه می‌کند.

(مظاهری، ناظم، ۱۳۸۷، ص ۳۹). در مورد داده پیام نامطمئن، ساده یا فاقد امضا نیز باید گفت در نظام حقوقی ما چنین تفکیکی قابل بررسی و طرح است. بر اساس ماده ۹ قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترال ۱۹۹۶ از یک سو مقرر می‌دارد که امضای الکترونیکی اعم از ساده یا مطمئن به دلیل این که به صورت داده پیام است نباید مردود اعلام شود و از سوی دیگر بار امضای الکترونیکی ساده و مطمئن قائل به قدرت اثباتی است که بر اساس قابلیت اطمینان روش ایجاد امضا، نگهداری و ارسال پیام، حفظ تمامیت اطلاعات، هویت ارسال کننده و سایر موارد ارزیابی می‌شود. هر چند عده‌ای معتقدند ماده ۷ نمی‌تواند منصرف به امضای الکترونیکی ساده باشد و با توجه به ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیکی ماده ۷ صرفاً امضای الکترونیکی مطمئن را مدنظر داشته است. اما دلیل برای توجیه این تبعیض وجود ندارد زیرا می‌توان امضای الکترونیکی ساده را مانند امضای دستی در اسناد عادی مورد استفاده قرار داد. به تعبیری دیگر نیازی نیست که در یک ارتباط الکترونیکی حتماً امضای الکترونیکی مطمئن استفاده شود بلکه امضای الکترونیکی ساده مانند نام شخص در ذیل یک نامه الکترونیکی یا یک امضای اسکن شده در یک سند الکترونیکی نیز از ارزش اثباتی برخوردار است. در خصوص میزان ارزش اثباتی این نوع امضا بر خلاف امضای الکترونیکی مطمئن ماده‌ای که صراحتاً اختصاص به این موضوع داشته باشد در قانون تجارت الکترونیکی ایران وجود ندارد. اما از اطلاق ماده ۱۳ قانون تجارت الکترونیکی می‌توان استنباط کرد که ارزش اثباتی این نوع امضا بستگی به میزان اطمینان روش‌های ایمنی به کار رفته با توجه به اهمیت موضوع و منظور مبادله پیام دارد. (رضایی، ۱۳۸۶، ص ۱۱۰)

### نتیجه گیری

مفهوم اسناد الکترونیکی و اسناد کتبی از زمره موضوعات مهم در ادله اثبات دعوی است. اصولاً شکل‌گیری پدیده اسناد الکترونیکی در اثر گسترش روزافزون مبادلات بازرگانی بین‌المللی و از طریق فضای مجازی صورت گرفته است. در واقع، وجود چنین بستری در دنیای امروز محمل اصلی ایجاد مفهومی با عنوان اسناد الکترونیکی شده است. در مقایسه با اسناد کتبی که در زمره ادله سنتی اثبات دعوا قرار دارند، اسناد الکترونیک پدیده‌ای نوپا به‌شمار می‌روند و به دلیل قدمت و سابقه بیشتر اسناد کتبی این دو مفهوم با یکدیگر تطبیق داده شده و در موارد سکوت مقنن معمولاً به قواعد حاکم بر اسناد کتبی ارجاع داده می‌شود. زمینه اصلی طرح چنین موضوعی تجارت الکترونیک است. مفهوم اسناد الکترونیک از جمله موضوعاتی است که از حقوق خارجی وارد ادبیات حقوقی کشور ما شده و مقنن با تصویب قانون تجارت الکترونیکی آن را به رسمیت شناخته است. از حیث بین‌المللی قوانین و دستورالعمل‌های آنسیترال و قانون نمونه این نهاد در زمینه اسناد الکترونیکی قابل توجه است. یکی از نکات مهمی که در مورد اسناد الکترونیک باید مورد توجه قرار گیرد، ارتباط گسترده این اسناد با فناوری‌های روز و نوین است. به علت نقش دانش اینترنتی در تهیه و ایجاد چنین اسنادی می‌توان متصور شد که جعل و دستکاری در این

اسناد خطرناک‌تر و پیامدهای منفی بیشتری دارد. فلذا باید به این نکته توجه کرد در صورتی که این اسناد را به‌عنوان دلیل اثبات مورد پذیرش قرار دادیم، باید متخصصان لازم برای احراز اصالت این اسناد در دستگاه قضایی موجود باشند. نکته دیگری که باید بدان توجه کرد، نقش مهم حفظ حریم خصوصی اسناد الکترونیکی در فضاهای مجازی است. این امر به‌ویژه در زمینه سوء استفاده از این اسناد مهم می‌نماید. اما اسناد کتبی در مواد قانون مدنی و در کتاب سوم با عنوان ادله اثبات دعوا مورد امعان نظر مقنن قرار گرفته است. این دو قانون از لحاظ زمانی فاصله زیادی با یکدیگر دارند و ضرورت پویایی مباحث به‌ویژه در زمینه تجارت الکترونیک ایجاب می‌نماید، در صورت تعارض، قانون جدید را برتر و حاکم بدانیم چرا که اراده جدید مقنن را که اتفاقاً منطبق با ضرورت‌های زندگی امروزی است، ارجح و مقدم بدانیم. در خصوص اسناد کتبی که قابل تقسیم به اسناد عادی و رسمی هستند، ادبیات حقوقی کشور ما از غنای کافی برخوردار است اما در مورد اسناد الکترونیک باید گفت، بررسی قانون تجارت الکترونیک نشان می‌دهد، قانون مزبور با ابهاماتی رو به رو است. در واقع بخش اعظم مربوط به بررسی سند الکترونیک و ارزش اثباتی آن در حقوق داخلی، تفاسیری است که حقوقدانان از این قانون ارائه داده‌اند. اما به هر روی با تصویب قانون تجارت الکترونیک، اصل لزوم پذیرش دلیل الکترونیکی مورد قبول واقع شده است. ماده ۱۲ این قانون در مقام بیان اصل چنین می‌گوید: «اسناد و ادله اثبات ممکن است به‌صورت داده پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان براساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی داده پیام را صرفاً به‌دلیل شکل یا قالب آن رد کرد.»

با توجه به جدید بودن پدیده سند الکترونیکی در حقوق داخلی به نظر می‌رسد، رویه قضایی کشور ما نیز از غنای چندانی برخوردار نیست تا بتوان در برخی موارد برای رفع ابهام به آن مراجعه کرد. در نهایت، ارزش اثباتی اسناد الکترونیکی در دو نوع داده پیام مطمئن و داده پیام عادی، از طریق مقایسه با اسناد رسمی و عادی تعیین می‌شود. در مورد داده پیام مطمئن، مقنن در قانون تجارت الکترونیک بر ارزش اثباتی آن تصریح کرده است ولی در مورد ارزش اثباتی داده پیام نامطمئن مقنن سکوت کرده است و با توجه به مقایسه این سند با سند عادی می‌توان ارزش و اعتباری در حد سند عادی را برای آن مقرر کرد.

## فهرست منابع

### کتاب

۱. اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۸)، حقوق تجارت (شرکت‌های تجاری)، ج ۱، انتشارات سمت، تهران
۲. انوری، حسن، (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۵، تهران. انتشارات سخن.
۳. حیاتی، علی عباس، (۱۳۹۰)، آیین دادرسی مدنی، نشر میزان، ج ۳، چاپ اول
۴. شمس، عبدالله، (۱۳۹۲)، ادله اثبات دعوی، انتشارات دراک، چاپ پانزدهم
۵. شمس، عبدالله، (۱۳۹۰)، آیین دادرسی مدنی، ج ۳، انتشارات دراک، چاپ بیستم
۶. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۶)، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجاه و چهارم
۷. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۹۱)، درس‌هایی از عقود معین، ج ۱، انتشارات گنج دانش، چاپ هفدهم
۸. گلدوزیان، ایرج، (۱۳۷۸)، ضرورت تنظیم و آثار ثبت تنظیم سند رسمی، مجله حقوقی کانون، شماره ۱۸
۹. لینان دلفون، زویه، (۱۳۹۰)، حقوق تجارت الکترونیک، ترجمه و تحقیق از ستار زرکلام، انتشارات شهر دانش، چاپ دوم
۱۰. مدنی، جلال‌الدین، (۱۳۸۴)، ادله اثبات دعوی، انتشارات پایدار، چاپ هشتم

### مقالات

۱۱. ذوالفقاری، سهیل، (۱۳۹۱)، واکاوی تعداد ادله اثبات دعوی مدنی در حقوق ایران، مجله حقوقی کانون، شماره ۱۲۶ و ۱۲۷
۱۲. زرین کلکی، بهناز، (۱۳۸۹)، سازمان‌های دولتی و اسناد الکترونیکی، نشریه گنجینه اسناد، شماره ۷۸
۱۳. شیروی، عبدالحسین، میری، حمید، (۱۳۸۷)، بررسی تطبیقی انتقال الکترونیکی اسناد تجاری، فصلنامه حقوق خصوصی، شماره ۱۳
۱۴. شیروی، عبدالحسین، (۱۳۷۹)، نگاهی به قانون روابط موجر و مستاجر، مجله مجتمع آموزش عالی-رقم، شماره ۷ و ۸
۱۵. صادقیان، نادعلی، (۱۳۸۶)، اسناد الکترونیکی: شگفت‌آورترین رسانه ارتباط جمعی در عصر حاضر، نشریه گنجینه اسناد، شماره ۶۵
۱۶. صدرزاده، افشار، صدر زاده، سید محسن، (۱۳۶۹)، ادله اثبات دعوی در حقوق ایران، مرکز نشر دانشگاه تهران
۱۷. عباسی داکانی، خسرو، (۱۳۸۹)، بررسی و مقایسه حق سرقفلی با حق کسب یا پیشه یا تجارت، مجله کانون، شماره ۱۱۲

۱۸. عبدی پور فرد، ابراهیم، (۱۳۸۴)، رویکردی تحلیلی به ماهیت حق کسب یا پیشه یا تجارت و حق سرقتی، نشریه فقه و حقوق، شماره ۶
۱۹. محسنی، وجیهه، (۱۳۹۱)، سند رسمی: سند برتر، مجله حقوقی کانون، شماره ۱۳۰
۲۰. مظاهری، رسول، ناظم، علیرضا، (۱۳۸۷)، ارزش اثباتی داده پیام و امضای الکترونیکی، نشریه نامه مفید، شماره ۷۰

### پایان نامه

۲۱. رضایی، علی، (۱۳۸۶)، بررسی حقوقی عهدنامه سازمان ملل متحد درباره استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین‌المللی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

